

دیپلماسی عمومی و سازمان‌های فراملی مذهبی؛

مورد مطالعه رابطه العالم الاسلامی (۱۹۶۲-۲۰۱۲م.)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۰۳/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۰۳/۳۱

حسن بشیر*

حامد سعادت پور**

چکیده

پژوهش میان‌رشته‌ای حاضر برای ورود دین و ارتقاء جایگاه عوامل ذهنی در روابط بین‌الملل، نقش‌آفرینی بازیگران مذهبی بر پدیده‌های بین‌المللی در چارچوب حوزه مطالعاتی ارتباطات بین‌الملل را مطالعه می‌کند و به این منظور، بخشی از دیپلماسی عمومی پادشاهی عربستان سعودی را مورد بررسی اکتشافی قرار می‌دهد که توسط سازمان بین‌المللی «رابطه العالم الاسلامی» از زمان تأسیس (۱۳۸۱ق/ ۱۹۶۲م.) تاکنون (۱۴۳۳ق/ ۲۰۱۲م.) اجرا شده است. در رهیافت فرهنگی- ارتباطی، الگوی دیپلماسی عمومی رابطه العالم الاسلامی متناسب با اقتضانات فرهنگی پادشاهی عربستان سعودی و به‌منظور ایجاد همگرایی در تولید و ترویج هنجارهای مبتنی بر هویت و منافع ملی در عرصه سیاست خارجی، ضمن توجه به منابع عینی و ذهنی قدرت، تلفیقی از محورها و مؤلفه‌های ارتباطات بین‌الملل سنتی و جامعه اطلاعاتی را مورد استفاده قرار می‌دهد و منجر به تولید قدرت متقاعدکننده مذهبی برای این کشور می‌شود.

واژگان کلیدی

رهیافت فرهنگی در مطالعات بین‌المللی^۱، حوزه مطالعاتی ارتباطات بین‌الملل^۲، دیپلماسی عمومی^۳، سازمان بین‌المللی^۴، رابطه العالم الاسلامی^۵

* دانشیار دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق (ع)

bashir@isu.ac.ir

** دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق (ع)

saadatpour@isu.ac.ir

مقدمه

پذیرش عرفی شدن، فردگرایی و عقلانیت ابزاری برای ارتقای سطح مادی زندگی انسان‌ها به‌عنوان عوامل سعادت بشری در دوران تجدد، به دنبال فرایند جهانی شدن در دهه‌های ۱۹۷۰-۱۹۸۰م. ویژگی جهان‌شمول پیدا کرد (Ferguson, 2004, pp.113-162). در این الگوواره^۶ دین و متغیرهای مذهبی، عنصر حاشیه‌ای، فردی و غیرعلمی قلمداد می‌شدند (Fox, 2001, pp.62-64). این متغیرها صلاحیت ترکیب با نظریات مختلف روابط بین‌الملل را نداشتند (Fox & Sandler, 2004, p.18).

البته تاریخ سیاسی معاصر با ایجاد تردید در فراروایت نوسازی و عرفی شدن، بازگشت مجدد مذهب به حیات سیاسی-اجتماعی را به دنبال داشت (هینس، ۱۳۸۱، صص ۲۵ و ۱۱۶). به این ترتیب، بازگشت حداقلی مذهب به جریان اصلی روابط بین‌الملل بعد از معاهدات صلح وستفاليا اتفاق افتاد (Fox & Sandler, 2004, pp.22 & 54)^۷، به‌گونه‌ای که اواخر قرن بیستم، شاهد تجدید حیات جهانی دین بود (Fox & Sandler, 2004, pp.12-14)^۸. که با تغییر الگوواره‌های روابط بین‌الملل و افزایش روند استفاده از دیپلماسی مذهب‌بنیان صورت پذیرفت.

از طرف دیگر، شناسایی تأثیر عوامل مذهبی بر پدیده‌های بین‌المللی را می‌توان به‌عنوان نقطه شروع مجددی برای ورود دین به حوزه روابط بین‌الملل در نظر گرفت (Fox & Sandler, 2004, p.23). در همین راستا، مطالعه میان‌رشته‌ای^۹ حاضر در چارچوب حوزه مطالعاتی ارتباطات بین‌الملل به دنبال بررسی رویکرد دینی در سیاست خارجی از طریق نقش‌آفرینی بازیگران بین‌المللی مذهبی است و به این منظور، بخشی از دیپلماسی عمومی پادشاهی عربستان سعودی را مورد بررسی اکتشافی قرار خواهد داد که توسط رابطه العالم الاسلامی (به‌عنوان یکی از ابعاد تولیدکننده فرهنگ و هنجار دینی در عرصه بین‌المللی) اجرا می‌گردد. در دیپلماسی مذهب‌بنیان، بازیگران بین‌المللی مذهبی (اعم از سازمان‌های دولتی و غیردولتی یا جنبش‌ها) می‌توانند با نقش‌آفرینی فعال و تشویق نظام‌مند حکومت‌ها و سیاست‌مداران برای پیگیری سیاست خارجی و برنامه‌هایی که با ارزش‌ها، هنجارها و اعتقادات آن‌ها نهایت سازگاری را داشته باشد و تلاش برای تشکیل شبکه‌های بین‌المللی به‌منظور نیل به اهداف و تصویر مورد نظرشان،

در سیاست خارجی کشور متبوعشان نفوذ کنند و با اثرگذاری در اولویت‌های آن‌ها، راهبردهای مطلوب خود را ارائه نمایند. این‌گونه فعالیت‌ها منجر به تولید قدرت نرم^{۱۰} مبتنی بر مذهب می‌گردد (Haynes, 2007).

در این مقاله نیز با بهره‌گیری از ادبیات موجود در زمینه دیپلماسی عمومی و حوزه مطالعاتی ارتباطات بین‌الملل، از طریق مطالعه موردی رابطه العالم الاسلامی سعی خواهد شد با ارتقای جایگاه دین و عوامل ذهنی در روابط بین‌الملل، نوعی دیپلماسی عمومی مذهب‌بنیان ترسیم شود. به این منظور ضمن بررسی محورهای اولویت فعالیت‌های این سازمان، به کشف مؤلفه‌های اساسی دیپلماسی عمومی رابطه العالم الاسلامی (به‌عنوان بخشی از فرایند سیاست خارجی پادشاهی عربستان سعودی در تولید قدرت نرم مذهبی) از زمان تأسیس (۱۳۸۱ق/۱۹۶۲م) تاکنون (۱۴۳۳ق/۲۰۱۲م) پرداخته خواهد شد.

۱. دیپلماسی عمومی در چارچوب حوزه مطالعاتی ارتباطات بین‌الملل (رهیافت فرهنگی-ارتباطی)

مفهوم فرهنگ در رهیافت‌ها^{۱۱} و نظریات جریان اصلی و فرعی مطالعات بین‌المللی مورد بی‌اعتنایی واقع شده است (ریوز، ۱۳۸۷، صص ۷۸-۷۹) و فقط شاید ریشه‌هایی از آن را بتوان در نظریات میانه مانند رهیافت‌های جامعه فرهنگی بین‌الملل (مکتب انگلیسی^{۱۲}) و سازنده‌گرایی^{۱۳} جستجو کرد. مطابق با رهیافت اول در تحلیل مسائل بین‌الملل، باید به ترکیب عوامل عینی (سخت‌افزاری-دیدگاه مادی‌گرا) و ذهنی (نرم‌افزاری-دیدگاه معنای‌محور) توجه داشت (مشیرزاده، ۱۳۸۳، صص ۱۵۰-۱۷۱). نهادهای بین‌المللی نیز در رهیافت دوم، عرصه‌هایی هستند که به گسترش هنجارها کمک کنند (خبیری، ۱۳۷۸، صص ۱۶۱-۱۶۲).

به‌منظور بررسی و شناخت رهیافت فرهنگی و ارتباطی در مطالعات بین‌المللی نیز، چارچوب حوزه مطالعاتی ارتباطات بین‌الملل مناسب به نظر می‌رسد. البته این حوزه وسیع، هنوز نتوانسته است به نظریه‌های مشخصی دست یابد، و حتی شناسایی دقیق موضوع‌های مرتبط با آن نیز به‌علت گستردگی فراوان، با مشکلات جدی روبه‌روست،

اما این مسئله نه تنها از اهمیت و حساسیت این حوزه مطالعاتی نمی‌کاهد بلکه آن را به‌مثابه یکی از مهم‌ترین حوزه‌های مطالعاتی که نیازمند پژوهش و بررسی‌های بسیار زیادتر و عمیق‌تر است، مطرح می‌سازد (بشیر، ۱۳۸۸، ص ۱۵). در جهانی که وابستگی، تعامل، همجواری و تماس بین‌المللی و بین‌فرهنگی فزاینده جزء دستورکار روزمره قرار گرفته است، ارتباطات بین‌الملل یک امر گریزناپذیر است (سمتی، ۱۳۸۸، ص ۲۹). دانشمندان علوم ارتباطات، مجموع رویکردهای ارتباطات بین‌المللی^{۱۴} و ارتباطات بین‌فرهنگی^{۱۵} را تحت عنوان ارتباطات بین‌الملل طبقه‌بندی کرده آن را به‌عنوان حوزه‌ای از پژوهش تعریف می‌کنند که شامل انتقال ارزش‌ها، نگرش‌ها، عقاید، اطلاعات و اخبار از طریق افراد، گروه‌ها، سازمان‌ها و دولت‌ها (و سایر مفاهیم مشترک متقابلی که ارتباط را ممکن می‌سازد) در میان ملت‌ها و فرهنگ‌ها باشد (مولانا، ۱۳۸۴، ص ۲۶۳؛ ۱۳۸۷، صص ۳۷۹-۳۸۰). دیپلماسی عمومی یا دیپلماسی مردم‌محور گونه‌ای از دیپلماسی نوین [در مقابل دیپلماسی سنتی]^{۱۶} به شمار می‌آید که از کاربرد ابزارهای این دو رویکرد و به‌منظور پشتیبانی از اهداف سیاست خارجی تشکیل شده است (آشنا، ۱۳۸۴، صص ۱۹-۲۱). این گونه از دیپلماسی به‌عنوان نوعی رفتار نظام‌مند در چارچوب الگوواره سیاست دانشمدار^{۱۷}، به کلیه فعالیت‌هایی اطلاق می‌شود که توسط بازیگران دولتی و غیردولتی به‌منظور حفظ و ارتقای قدرت نرم یک کشور انجام می‌پذیرد (Gonesh & Melissen, 2005, p.7; Kemming, 2009, p.66).

با بررسی مطالعات انجام‌پذیرفته در این حوزه می‌توان گفت دیپلماسی عمومی به‌طور مطلق به بسته‌ای از مؤلفه‌های ثابت اشاره نداشته و به‌طور متداول کشورها با توجه به اولویت‌ها، مقتضیات و شرایط، در طراحی و استفاده از تاکتیک‌های عملیاتی سخت‌گیرانه^{۱۸} و سهل‌گیرانه^{۱۹} دیپلماسی عمومی (Signitzer & Coombs, 1992, p.139)، در قالب فعالیت‌های دیپلماسی فرهنگی و ارتباطی، نوآوری انجام می‌دهند^{۲۰}. البته تجربیات کشورها نشان می‌دهد که تأسیس نهادهای مستقل، ساختار سازمانی منسجم، و تخصیص بودجه مناسب برای فعالیت‌های دیپلماسی عمومی ضرورت دارد.

۲. رویکردهای نوین در تعریف سازمان‌های بین‌المللی

با وجود توسعه سازمان‌های بین‌المللی، تعریفی جامع از این مفهوم که مقبولیت جهانی داشته باشد، ارائه نشده است (Gaja, 2003, pp.14 & 24). در یک تعریف سازمان‌های بین‌المللی به تجمعی از دولت‌ها اطلاق می‌شود که بر اساس یک سند تأسیس (معاهده) تشکیل می‌شود و اعضای آن اهداف مشترکی (صلاحیت عام/ خاص) را در چارچوب ارکان و کارگزاری‌های ویژه با فعالیت‌های مستمر و مداوم دنبال می‌کنند.

در کنار این تعریف امروزه گفته می‌شود سازمان‌های بین‌المللی از جهت ماهیت اعضا می‌توانند دولتی یا غیردولتی باشند. سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی [انتفاعی/غیرانتفاعی (موسی‌زاده، ۱۳۸۹، صص ۶۲-۶۴)] بر خلاف سازمان‌های بین‌الدولی، توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی خصوصی و بر اساس مقررات حقوق داخلی دولت‌ها- و نه توافق بین‌الدولی- به وجود می‌آیند و جهت کسب ویژگی بین‌المللی بر طبق کنوانسیون استراسبورگ شورای اروپا (۱۹۸۶)، باید حداقل در دو کشور فعالیت کند. سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی از نظر اهداف نیز به دو گروه ایجاد همکاری برای حفظ منافع مشترک و ایجاد اتحادیه‌ای برای انتقال صلاحیت کشور به آن تقسیم می‌شوند (بیگ‌زاده، ۱۳۸۹، صص ۸۶-۹۲). از طرف دیگر، اسناد مؤسس سازمان‌های بین‌المللی، می‌تواند اشکال دیگری غیر از معاهده داشته باشد؛ مانند تأسیس سازمان توسط تصویب قطعنامه در سازمان‌های بین‌المللی دیگر، تصمیمات کنفرانس‌های بین‌المللی (دعوت به کنفرانس بین‌المللی برای تشکیل یک سازمان بین‌المللی می‌تواند از طریق یک کشور صورت پذیرد)؛ نهادهای دولتی (مشروط به اینکه مورد قبول ارکان ذی‌صلاح دولت‌ها برای ایجاد سازمان‌های بین‌المللی و یا حتی صرفاً عملکرد متفق دولت‌ها قرار گیرند)، وفاق از طریق اسناد غیرقراردادی و یا تبدیل سازمان‌های غیردولتی (بیگ‌زاده، ۱۳۸۹، صص ۹۳-۱۰۳). شخصیت حقوقی سازمان‌های بین‌المللی مطابق با رویه بین‌المللی در حقوق بین‌الملل عرفی وابسته به ایجاد عینی موضوع آن سازمان بوده و برای دولت‌های ثالث هم الزام‌آور است (بدون نیاز به تصریح در سند مؤسس بر مبنای دکترین حقوقی) (بیگ‌زاده، ۱۳۸۹، ص ۱۲۳). شخصیت حقوقی بین‌المللی عینی و اهلیت حقوقی ذاتی موجب می‌شود سازمان‌های بین‌المللی

صلاحیت اعزام نیروها و نمایندگان بین‌المللی، انعقاد معاهدات بین‌المللی و تبادلات دیپلماتیک را دارا گردند (زمانی، ۱۳۸۸، صص ۲۸-۳۳). البته قلمرو شخصیت حقوقی ماهیتی پویا داشته و به سند مؤسس و رویه سازمان بستگی دارد (زمانی، ۱۳۸۸، صص ۳۴-۳۶؛ بیگزاده، ۱۳۸۹، صص ۱۲۲-۱۲۳).

عناصر اساسی تشکیل‌دهنده سازمان‌های بین‌المللی عبارت است از ۱. عنصر مبنایی در غالب موارد همان معاهده‌ای است که به‌منزله سند مؤسس سازمان است (مولر، ۱۹۹۵، ص ۷۹؛ گزارش ICJ، ۱۹۹۲، صص ۲۴۰-۲۵۸)؛ ۲. عنصر نهادی که به‌وسیله سازماندهی و ترتیبات اساسی سازمان نمایان می‌شود و ضامن استمرار و ثبات عملکرد سازمان‌هاست، ۳. عنصر ابزاری که شامل ابزارهایی است که سازمان با اتکا به آن‌ها به‌عنوان نهادی جداگانه و مستقل از دولت‌های عضو، اهداف خود را تعقیب می‌کند (YILC, 1989, p.283; Skubiszewski, 1989, pp.857-858).

۳. سازمان بین‌المللی رابطه العالم الاسلامی

رابطه العالم الاسلامی سازمان بین‌المللی غیردولتی - غیرانتفاعی (البته وابسته به پشتیبانی سیاسی مبتنی بر روابط متقابل و حمایت‌های مالی فراوان پادشاهی عربستان سعودی) با صلاحیت خاص به شمار می‌آید که از طریق مصوبه اولین کنفرانس عمومی اسلامی در مکه (۱۳۸۱ق/۱۹۶۲م.) به دعوت پادشاهی عربستان سعودی، به‌عنوان تصمیم یک کنفرانس بین‌المللی (اسناد مؤسس غیرمعاهده‌ای) توسط اشخاص حقیقی و حقوقی، بر اساس مقررات حقوق داخلی (متعهد به سیاست‌ها و ضوابط حقوقی - اسلامی حاکم در قلمرو ملی) و در راستای ایجاد اتحادیه‌ای برای انتقال صلاحیت‌های کشور به آن به وجود آمده است. شخصیت حقوقی رابطه العالم الاسلامی نیز به دو طریق قابل پذیرش است: اول، تصریح در سند مؤسس مطابق با دکترین حقوق بین‌الملل (اسناد مؤسس سازمان‌های بین‌المللی به دولت‌های دیگر تحمیل می‌شوند)؛ دوم، تأسیس عینی (برخورداری از عناصر مبنایی، نهادی و ابزاری) و فعالیت در بیش از ۱۱۰ کشور جهان در قلمرو خاص مطابق با حقوق بین‌الملل عرفی. قلمرو این شخصیت نیز فرایندی پویا و تخصص‌محور است که با توجه به سند مؤسس و رویه فعالیت سازمان تعیین

می‌گردد. البته این امر به این معنا نیست که این سازمان بدون کسب موافقت کشورها، بتواند در قلمرو سرزمینی آن‌ها فعالیت نماید. استقرار ستاد رابطه العالم الاسلامی در مکه به دو دلیل صورت پذیرفت: اول، به نظر می‌رسد قداست و احترام این مکان به واسطه حرمین شریفین، به احترام این سازمان نزد مسلمانان نیز می‌افزاید؛ دوم، دسترسی به مسلمانان در قالب حجاج و عمره‌گزاران (گردشگر مذهبی) آسان بوده و این سازمان می‌تواند تسهیلات زیادی در اختیار زائران قرار دهد. بین‌المللی بودن^{۲۱} و حفظ استقلال سازمان، حمایت از نخبگان امت اسلامی و پشتیبانی مالی از فعالیت‌های اسلامی همسو از اصول اساسی مدنظر در تأسیس رابطه العالم الاسلامی بوده که اعتمادسازی پادشاهی عربستان سعودی و سایر کشورهای اسلامی را به دنبال داشته است [سند ۱، سند ۲، سند ۳، سند ۴، سند ۵، سند ۷، سند ۸]. همچنین دبیرخانه سازمان به نمایندگی از جهان اسلام به‌عنوان عضو در سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) و صندوق جهانی کودک ملل متحد (یونیسف) و عضو ناظر در سازمان همکاری اسلامی و سازمان ملل متحد (شورای اقتصادی و اجتماعی) حضور دارد و با شورای بین‌المللی اسلامی برای دعوت و امدادسانی (مصر)؛ شورای عالی امور اسلامی (مصر)؛ شبکه دانشگاه‌های اسلامی (مصر)؛ کمیسیون بین‌المللی جوانان اسلامی (عربستان سعودی)؛ کنفرانس بین‌المللی اسلامی (پاکستان)؛ کنفرانس عمومی اسلامی برای بیت‌المقدس (اردن)؛ سازمان بین‌المللی خیریه اسلامی (کویت)؛ سازمان فعالیت‌های بشردوستانه (امارات) و... همکاری می‌کند [سند ۳، سند ۴، سند ۷، سند ۵، سند ۸، سند II و سند III].

۳-۱. محورهای فعالیت رابطه العالم الاسلامی

رابطه العالم الاسلامی به‌منظور تحقق اهداف راهبردی خود، از وسایل زیر استفاده می‌کند: دعوت از کلیه افراد، گروه‌ها و دولت‌ها برای رعایت قوانین و احکام شریعت اسلامی؛ هماهنگی میان فعالیت‌های اسلامی و بازیگران آن در سراسر جهان؛ توسعه روش‌های دعوت مخاطبان به اسلام (مبتنی بر آموزه‌های قرآن و سنت)؛ ارتقای جایگاه مسلمانان با استفاده از ابزارهای رسانه‌ای، تبلیغی، آموزشی و تربیتی، فرهنگی؛

نقش‌آفرینی فعال در برگزاری همایش‌ها، هم‌اندیشی‌ها و نشست‌ها در راستای ارتقای جایگاه اسلام و مسلمانان؛ برگزاری دوره‌های آموزشی و مهارت‌افزایی اسلامی؛ استفاده از موسم حج در (۱) شبکه‌سازی و تقریب صاحب‌نظران، دانشمندان و رهبران جوامع اسلامی به‌منظور ارائه راهکارهای عملیاتی برای حل مشکلات مسلمانان در عصر حاضر؛ (۲) بهره‌گیری از ظرفیت مبلغان منتخب و آشنا به زبان‌های مختلف؛ (۳) برگزاری همایش‌های اسلامی با حضور صاحب‌نظران مسلمان و صدور بیانیه؛ (۴) بسترسازی برای ایجاد زمینه‌آشنایی حجاج با استفاده از وسایل مختلف در حرمین، هتل‌ها، مساجد و...؛ استفاده از رادیو، تلویزیون، مطبوعات، کتاب و منشورات به زبان‌های مختلف در راستای ترویج اهداف؛ ایجاد مرکزی برای صدور فتاوی اسلامی در موضوعات مختلف؛ ترویج زبان عربی و ارتقای سطح آموزش آن در جوامع اسلامی؛ سامان‌دهی و حمایت از مبلغان و اعزام آنان به سراسر نقاط جهان؛ تبادل نظر با مبلغان باتجربه و بسترسازی برای استفاده از آن‌ها در روش‌های متنوع تبلیغی؛ تأسیس دفاتر و مراکز اسلامی در راستای اهداف^{۲۲}؛ ارائه خدمات بشردوستانه و امدادسانی به آسیب‌دیدگان جنگ و بلایای طبیعی؛ و نقش‌آفرینی در تأسیس، حمایت و آبادانی مساجد در جهان [سند ۳، سند ۴، سند ۵، سند ۶، سند ۷ و سند ۸]. به‌این‌ترتیب، محورهای فعالیت رابطه‌العالم‌الاسلامی عبارت است از فعالیت‌های تبلیغ بین‌المللی (شامل سامانه آموزش بین‌المللی رهبران، ائمه جماعات و مبلغان مذهبی؛ اعزام دانش‌آموختگان مقاطع عالی به‌عنوان سفیران فرهنگ دینی و پیام‌رسانان مستقل؛ و کفالت امور مادی مبلغان، وعظ و ائمه جماعات) [سند ۳ و سند IX]؛ تأسیس شبکه‌نخبگانی با ترکیب دانشمندان مسلمان [سند ۸]؛ برگزاری همایش‌ها و هم‌اندیشی‌های بین‌المللی اسلامی (شامل کنفرانس عمومی اسلامی، کنفرانس دبیرخانه^{۲۳}، کنفرانس مکه مکرمه^{۲۴}، و کنفرانس گفتگوهای جهانی^{۲۵}) [سند ۳، سند ۷، سند ۹، سند X، سند XI، سند XII و سند XIII]؛ صدور بیانیه‌های رسمی با هدف تولید گفتمان^{۲۶} [سند XIV]؛ مدیریت تولید و انتشار رسانه‌های اسلامی مکتوب^{۲۷}، رسانه‌های دیداری و شنیداری^{۲۸}، و رسانه‌های فضای مجازی (تارنماهای اینترنتی)؛ صدور فتاوی شرعی با هدف تولید دانش اسلامی [سند ۷ و سند XV]؛ اعطای کمک هزینه‌ها و بورسیه‌های تحصیلی [سند

[۳]؛ برگزاری کمپین‌های علمی - آموزشی؛ فعالیت‌های بشردوستانه و امدادی - تبلیغی؛ و ارائه خدمات سبک زندگی اسلامی.

۲-۳. ساختار سازمانی رابطه العالم الاسلامی

عنصر مبنایی در ساختار رابطه العالم الاسلامی، مشتمل بر میثاق‌نامه (بیانیه مأموریت) و اهداف راهبردی است [سند ۳، سند ۴، سند ۵، سند ۶ و سند I]. عنصر نهادی نیز مشتمل بر دبیرخانه سازمان به‌عنوان بالاترین دستگاه اجرایی، شورای مؤسسان و شورای عالی جهانی مساجد است [سند ۳، سند ۵، سند ۶، سند ۷، سند ۸، سند ۹، سند II، سند IV، سند V و سند VI]. عنصر ابزاری نیز دفاتر و مراکز وابسته (مراکز اسلامی و فرهنگی اقلیت‌های مسلمان، دفاتر نمایندگی، مؤسسات آموزشی و تبلیغی، مساجد وابسته و...) در خارج از پادشاهی عربستان سعودی [سند ۳، سند ۸ و سند VII] و مؤسسات مستقل در داخل کشور را شامل می‌شود. مؤسسات مستقل را بر اساس حیطة مأموریت اصلی، می‌توان به چهار گروه تقسیم نمود: شبکه متفکران و سازمان‌های اسلامی با هدف سیاست‌گذاری‌های هماهنگ و تولید گفتمان مسلط؛ شامل فعالیت‌های سازمان عالی‌رتبه هماهنگ‌کننده سازمان‌های اسلامی و انجمن بین‌المللی متفکران اسلامی. تولید دانش اسلامی شامل فعالیت‌های مجمع فقهی اسلامی، سازمان جهانی اعجاز علمی قرآن و سنت، سازمان بین‌المللی اسلامی اقتصاد و امور مالی، و سازمان بین‌المللی اسلامی وکلا. ارائه خدمات توسعه‌ای متنوع (اجتماعی، فرهنگی، آموزشی و...) شامل فعالیت‌های سازمان بین‌المللی امداد اسلامی، سازمان بین‌المللی اسلامی آموزش، سازمان بین‌المللی حفظ قرآن کریم، سازمان بین‌المللی زنان و خانواده مسلمان، مؤسسه بین‌المللی بازسازی و توسعه، مؤسسه خیریه مکه مکرمه، و مؤسسه خیریه حرمین و مسجدالاقصی. و فعالیت‌های تبلیغ بین‌المللی که توسط سازمان بین‌المللی برای معرفی اسلام، سازمان بین‌المللی برای معرفی حضرت پیامبر(ص)، سازمان بین‌المللی نومسلمانان، و سازمان بین‌المللی اسلامی رسانه‌ها صورت می‌پذیرد [سند ۳ و سند VIII].

۳-۳. منابع انسانی - مالی رابطه العالم الاسلامی

پیرامون منابع انسانی مشغول به فعالیت در رابطه العالم الاسلامی و مؤسسات وابسته، سند رسمی منتشرشده‌ای وجود ندارد. اما گزارش‌های این سازمان پیرامون منابع مالی مورد استفاده، بیانگر اختصاص مبلغ ۹۳۸۰۹۹۶۰۰۰۶ ریال سعودی در طول سال‌های ۱۴۲۱-۱۳۹۳ق بوده است که شامل هزینه فعالیت‌های تبلیغ و اعزام مبلغان، ۲۸۷۰۷۳۳۰۳۶۶ ریال؛ حمایت از مؤسسات آموزشی و مدارس قرآنی، ۵۸۰۴۴۱۰۵۴۷ ریال؛ گروه‌ها، سازمان‌ها و مراکز اسلامی، ۱۶۱۰۸۰۶۰۵۵۱ ریال؛ مراکز و دوره‌های آموزشی، ۳۰۸۴۵۰۳۳۷ ریال؛ بورسیه‌های تحصیلی، ۳۷۰۹۸۸۰۶۹۶ ریال؛ امدادرسانی و بیمارستان‌ها، ۵۶۰۵۸۷۰۱۹۶ ریال؛ تالیف قلوب، ۱۷۰۴۹۱۰۴۷۰ ریال؛ مجمع فقهی اسلامی، ۳۰۱۰۰۸۷۳ ریال؛ میزبانی حج، ۲۶۰۵۲۳۰۳۴۲ ریال؛ دفاتر نمایندگی در خارج از کشور، ۱۶۹۰۱۸۷۰۸۸۲ ریال؛ رسانه‌ها، ۳۵۰۶۷۷۰۲۵۷ ریال؛ همایش‌ها و هم‌اندیشی‌ها، ۴۰۰۵۲۶۰۳۵۵ ریال؛ مطبوعات و منشورات متنوع، ۴۰۰۰۸۶۰۱۳۴ ریال است [سند ۷].

می‌توان دریافت در طی این سال‌ها بیشترین بودجه سازمان به فعالیت‌های امدادرسانی فوری و توسعه اجتماعی اختصاص یافته است (حدود ۷۰٪). همچنین فعالیت‌های پادشاهی عربستان سعودی در زمینه ترویج اسلام از طریق رابطه العالم الاسلامی در سال مالی ۱۴۱۰-۱۴۰۹ق به شرح زیر ترسیم شده است. حمایت‌های صورت‌گرفته از مساجد، مدارس، مراکز و جمعیت‌ها در قاره آسیا در مجموع برای ۲۴ کشور، ۱۱۰۵۴۱۰۲۷۰ ریال؛ در قاره اروپا در مجموع برای ۱۷ کشور، ۵۰۹۱۶۰۷۱۵ ریال؛ در آمریکای جنوبی در مجموع برای ۱۱ کشور ۱۰۶۶۰۰۷۶۲ ریال؛ در آمریکای شمالی در مجموع برای ایالات متحده و کانادا ۲۰۶۴۰۰۷۹۰ ریال؛ در استرالیا و نیوزیلند در مجموع برای ۵ کشور ۹۰۰۰۰۰۰ ریال؛ در قاره آفریقا در مجموع برای ۴۲ کشور ۸۰۴۵۷۰۶۳۷ ریال؛ بوده است. یعنی در این سال بودجه فعالیت‌های حمایتی برون‌مرزی رابطه العالم الاسلامی ۳۱۰۱۱۷۰۱۷۴ ریال بوده است [سند ۸].

۳-۴. مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی رابطه العالم الاسلامی

اگر نظریه همگرایی^{۲۹} مولانا [الگوواره چندبعدی و انقلابی وحدت‌گرا- رهایی‌بخش^{۳۰}] که معتقد است این امکان وجود دارد که تلفیقی از نظام‌های فرهنگ و ارتباطات سنتی-جامعه اطلاعاتی به‌عنوان نظام متعامل و پویای فرهنگ و ارتباطات بازتاب پیدا کند (مولانا، ۱۹۸۵؛ ۱۹۹۰؛ ۱۹۹۶ و باهنر، ۱۳۸۷، صص ۵۰-۴۲) با مفهوم دیپلماسی عمومی ترکیب شود؛ الگوی دیپلماسی عمومی در رهیافت فرهنگی- ارتباطی ترسیم می‌شود. به این معنا که در تحلیل فعالیت‌های نهادهای بین‌المللی مذهبی به‌منظور ایجاد همگرایی در تولید و ترویج هنجارهای مبتنی بر هویت و منافع ملی در عرصه سیاست خارجی، ضمن توجه به منابع مادی‌گرایانه و عینی (سخت‌افزاری) و منابع معناگرایانه و ذهنی (نرم‌افزاری) قدرت؛ باید تلفیقی از نظام‌های فرهنگ و ارتباطات سنتی و جامعه اطلاعاتی را در نظر گرفت. با پذیرش این چارچوب در بررسی مؤلفه‌های دیپلماسی عمومی رابطه العالم الاسلامی، به چهار دسته‌بندی خواهیم رسید:

انتقال اطلاعات (در فراسوی مرزها) به روش‌های سنتی	}	۱. ارتباطات بین‌المللی (اطلاع‌رسانی- رسانه‌ای) سنتی
انتقال اطلاعات (در فراسوی مرزها) از طریق وسایل ارتباطی		۲. ارتباطات بین‌المللی جامعه اطلاعاتی
تبادل بین فرهنگی به روش‌های سنتی	}	۳. ارتباطات بین فرهنگی (تبادل- فرهنگی، هنری) سنتی
تبادل بین فرهنگی از طریق فناوری اطلاعات و ارتباطات		۴. ارتباطات بین فرهنگی جامعه اطلاعاتی

در این الگو باید مسیرهای مختلف با یکدیگر مشابهت و همپوشانی داشته و یکدیگر را تکمیل نمایند و به عبارت دیگر، برآیند ارتباطی آن‌ها وحدت‌گرا و همسو باشد (باهنر، ۱۳۸۷، ص ۲۲۶).

در مجموع، به نظر می‌رسد سازمان بین‌المللی رابطه العالم الاسلامی به کارگزار سیاست خارجی کشور میزبان (پادشاهی عربستان سعودی) تبدیل شده است؛ به این معنا که بخش قابل توجهی از فعالیت‌های مذهبی بین‌المللی این کشور در حوزه دیپلماسی عمومی را مدیریت می‌نماید؛ به عبارت دیگر، پادشاهی عربستان سعودی

بخشی از اهداف سیاست خارجی دینی خود را از طریق سازمان رابطة العالم الاسلامی دنبال می‌نماید و متناسب با اقتضائات فرهنگی - مذهبی خود در این عرصه ابتکارات عملی منحصر به فرد دارد. ترکیب هم‌گرای این مؤلفه‌های ابتکاری، الگوی دیپلماسی عمومی رابطة العالم الاسلامی را تشکیل خواهد داد.

این فعالیت‌ها که در کشورهای اسلامی و غیراسلامی (گروه هدف زنان و مردان مسلمان، نومسلمان، غیرمسلمان) با هدف تعریف دین، اشاعه فرهنگ دینی، تولید و ترویج گفتمان و دانش اسلامی با خوانش سلفی گرایانه، تصویرپردازی و ارتباط هدفمند با عموم و نخبگان صورت می‌پذیرد؛ با توسعه ساختارهای عینی و کالبدی^{۳۱} برای گسترش ذهنیت‌ها همراه است:

دیپلماسی عمومی رابطه العالم الاسلامی

زیرسیستم
سیاست
خارجی
پادشاهی
عربستان
سعودی

همگرایی
در
ارتباطات
بین الملل
(سنتی +
جامعه
اطلاعاتی)

ارتباطات بین المللی سنتی

- تصمیم‌سازی‌های اسلامی بین المللی
- سخنرانان اسلامی بین المللی
- دیپلماسی شبکه نخبگان
- دیدارهای شبه دیپلماتیک
- همایش‌های اسلامی بین المللی
- صدور بیانیه‌های رسمی
- سامان‌دهی دفاع اسلامی (ایدئولوژیک)
- تولید و ارائه دانش اسلامی

ارتباطات بین المللی جامعه اطلاعاتی

- رسانه‌های اسلامی مکتوب
- سخن‌پراکنی بین المللی اسلامی
- دیپلماسی سایبری اسلامی
- حمایت از رسانه‌های اسلامی بین المللی
- حمایت از کاربران رسانه‌ای فعال
- تبلیغ دینی الکترونیک

ارتباطات بین فرهنگی سنتی

- دیپلماسی مهاجرت
- کمک‌های بشردوستانه
- صدور فتاوی شرعی
- اعطای بورسیه تحصیلی
- تبادلات آموزشی
- کمپین آموزش اسلامی - عربی
- آموزش زبان کشورهای هدف
- تأسیس مراکز حضور
- ترجمه کتاب‌های اسلامی
- گفتگوهای بین‌الادیانی
- میانجیگری مذهبی
- تعریف سبک زندگی اسلامی
- نمایشگاه و هفته فرهنگی

ارتباطات بین فرهنگی جامعه اطلاعاتی

- توسعه آموزش از راه دور
- کتابخانه الکترونیک اسلامی
- تالارهای گفتگوی بین فرهنگی
- زندگی دوم

مخاطب هدف فعالیت

عموم مردم	رهبران و نخبگان	توسعه هدفمند زیرساخت‌ها (عمینیت) برای گسترش برنامه‌ها (ذهنیت)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ سخنرانان اسلامی بین‌المللی ▪ سامان‌دهی دفاع اسلامی (ایدئولوژیک) ▪ سخن‌پراکنی بین‌المللی اسلامی ▪ دیپلماسی سایبری اسلامی ▪ تبلیغ دینی الکترونیک ▪ دیپلماسی مهاجرت ▪ کمک‌های بشردوستانه ▪ کمپین آموزش اسلامی - عربی ▪ تأسیس مراکز حضور ▪ تعریف سبک زندگی اسلامی ▪ نمایشگاه و هفته فرهنگی ▪ تالارهای گفتگوی بین فرهنگی ▪ سکند لایف (زندگی دوم) ▪ کتابخانه الکترونیک اسلامی 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ تصمیم‌سازی‌های اسلامی بین‌المللی ▪ دیپلماسی شبکه نخبگان ▪ دیدارهای شبه دیپلماتیک ▪ کنفرانس‌های اسلامی بین‌المللی ▪ صدور بیانیه‌های رسمی ▪ تولید و ارائه دانش اسلامی ▪ رسانه‌های اسلامی مکتوب ▪ حمایت از رسانه‌های اسلامی بین‌المللی ▪ حمایت از کاربران رسانه‌ای فعال ▪ صدور فتاوی شرعی ▪ اعطای بورسیه تحصیلی ▪ تبادلات آموزشی ▪ آموزش زبان کشورهای هدف ▪ گفتگوهای بین‌الادیانی ▪ میانجیگری مذهبی ▪ ترجمه کتاب‌های اسلامی ▪ توسعه آموزش از راه دور 	

جمع‌بندی

به نظر می‌رسد دیپلماسی عمومی ابزاری پویاست که می‌تواند در راستای اهداف و منافع ملی متفاوت سیاست خارجی کشورها از طریق مؤلفه‌های متنوع، تولید قدرت متقاعدکننده نماید؛ برای نمونه، در سیاست خارجی کشورهایی که با نظام‌های سیاسی توأم با تعلقات سنتی یا مذهبی اداره می‌شود، ترکیبی همگرا و وحدت‌بخش از ارتباطات بین‌الملل سنتی و جامعه اطلاعاتی را به کار می‌گیرد. در همین راستا، رابطه العالم الاسلامی به‌عنوان سازمان واجد شخصیت حقوقی بین‌المللی غیردولتی- غیرانتفاعی، به نوعی کارگزار فعالیت‌های سیاست خارجی پادشاهی عربستان سعودی در زمینه مذهب به شمار می‌آید که بر اساس مقررات حقوق داخلی این کشور و به‌عنوان اتحادیه‌ای برای انتقال صلاحیت‌های کشور به آن برای انجام مأموریت‌های دینی در عرصه بین‌الملل تأسیس شده است. لذا تعهد به سیاست‌ها، منافع ملی و خوانش ایدئولوژیک سلفی‌گرایانه این کشور در فعالیت‌های رابطه العالم الاسلامی طبیعی است؛ به عبارت دیگر، استقلال از سیاست‌های کشور میزبان- به‌عنوان تأمین‌کننده نیازهای سازمان- منتفی است. ایجاد ظرفیت بین‌المللی برای ترویج ارزش‌ها در بافت ارتباطات بین‌الملل، ابتکار عمل پادشاهی عربستان سعودی (موسوم به خادم‌الحرمین الشریفین) در این زمینه به شمار می‌آید. در صورتی که سازمان‌های بین‌المللی اصولاً متعهد به سیاست‌ها یا ارزش‌های یک کشور نیستند. از طرف دیگر، اصل استقرار ستاد سازمان‌های بین‌المللی در کشورها، در مسیر اهداف دیپلماسی عمومی قرار دارد و موجب جلب توجه سایر کشورها به کشور میزبان خواهد بود. همچنین، دیپلماسی عمومی رابطه العالم الاسلامی به لحاظ اهمیت موضوع، تمرکز ویژه بر جریان‌سازی میان نخبگان- در عین توجه به عموم مردم- دارد که به‌عنوان نمونه می‌توان به تصمیم‌سازی‌های اسلامی بین‌المللی، دیپلماسی شبکه نخبگان، همایش‌های اسلامی بین‌المللی، حمایت از رسانه‌های اسلامی بین‌المللی، حمایت از کاربران رسانه‌ای فعال و دیدارهای شبه‌دیپلماتیک اشاره نمود. مطابق با این الگو، مرجعیت گفتمان این کشور (خوانش ایدئولوژیک سلفی‌گرایانه به‌عنوان گفتمان میانه اسلامی) در فعالیت‌های

اسلامی بین‌المللی تثبیت می‌گردد. این سازمان به دلیل جایگاه حقوقی خود و اعتمادسازی‌های صورت‌گرفته، در معادلات سیاسی نیز با پوشش‌های مذهبی وارد می‌شود. صدور بیانیه‌های دبیرخانه در مسائل مختلف، میانجی‌گری مذهبی در مناقشات، و دیدارهای شبه‌دیپلماتیک دبیرکل، هیئت نمایندگی جهان اسلام و دبیرکل برخی سازمان‌های مستقل مانند سازمان بین‌المللی امداد اسلامی از این قبیل به شمار می‌آید. فرایند دیپلماسی عمومی رابطه العالم الاسلامی، منجر به افزایش شناخت، وابستگی، روابط و در نتیجه، اثرگذاری و نفوذ فرهنگی به‌ویژه در میان مسلمانان و نومسلمانان خواهد شد. این قبیل شهرت مبتنی بر گفتمان که از طریق اقناع (قدرت نرم مذهبی) ایجاد می‌گردد، افزایش علاقه در میان مخاطبان را به دنبال دارد. در نتیجه این سازمان می‌تواند به تنظیم اولویت‌ها و بسیج حمایت‌های احتمالی بپردازد.

رابطه العالم الاسلامی مدعی است که به ترویج اسلام میانه و صلح‌طلب در جهان پرداخته و سعی در تعدیل جریانات افراطی اسلامی و تولید گفتمان واحد دارد [البته ارائه ارزیابی پیرامون مواضع سلفی‌گرایانه پادشاهی عربستان سعودی در این پژوهش امکان‌پذیر نیست؛ اما برای نمونه، می‌توان گفت همین رویه بود که منجر به متوقف شدن فعالیت‌های این سازمان در چین، ترکمنستان و آمریکا شد]. از طرف دیگر، برداشت این سازمان از مفهوم فعالیت‌های بین‌المللی مذهبی، دامنه گسترده‌ای است؛ برای مثال، می‌توان به مجموعه برنامه‌های توسعه پایدار و بشردوستانه اشاره نمود که در زمینه‌های بهداشتی و سلامت، امدادسانی در بحران، خیریه، عمرانی و... توسط سازمان بین‌المللی امداد اسلامی، و مؤسسات بازسازی و توسعه پایدار، خیریه مکه مکرمه، و خیریه حرمین و مسجدالاقصی مدیریت می‌شود و منجر به خلق تصویر مثبت در اذهان عموم مردم خواهد شد. همچنین، فعالیت‌های دیپلماسی عمومی رابطه العالم الاسلامی به ترتیب در قلمرو جغرافیایی فرامنطقه‌ای آفریقایی-عربی، آسیایی، اروپایی، آمریکای جنوبی، استرالیا و آمریکای شمالی متمرکز است. قلمرو فعالیت این سازمان، متناسب با جمعیت مسلمانان در سراسر جهان صورت پذیرفته است [در مجموع ۳/۹۷٪ مسلمانان جهان در قاره‌های آسیا، آفریقا و اقیانوسیه مستقر هستند و تنها ۷/۲٪ مسلمانان در اروپا

و آمریکا زندگی می‌کنند]^{۳۲}. البته توجه به امور نومسلمانان و اقلیت‌های اسلامی مورد تأکید سازمان است.

با توجه به انطباق نسبتاً زیاد و سازگاری یافته‌های تحقیق از طریق مقایسه میان الگوی دیپلماسی عمومی رابطه العالم الاسلامی با سایر الگوهای متداول دیپلماسی عمومی^{۳۳}، می‌توان به صحت نتایج حاصل از پژوهش و مدل ارائه‌شده برای بررسی دیپلماسی عمومی رابطه العالم الاسلامی اعتماد نمود. اگرچه شاید در کشورهای در حال توسعه، عملاً از عنوان دیپلماسی عمومی استفاده نگردد و حتی چنین برداشتی هم از این‌گونه فعالیت‌ها ایجاد نشود.

یادداشت‌ها

1. the cultural approach in international study
2. international communication field of studies
3. public diplomacy
4. international organization (IO)
5. Muslim world league
6. paradigm

۷. برای مطالعه دیدگاه‌های مشابه رک. Thomas, 2005, pp.25-26; Haynes, 2007, p.17.

۸. برای مطالعه دیدگاه‌های مشابه رک.

Thomas, 2005, pp.26-42; Haynes, 2007, p.19; Fox & Sandler, 2004, pp.12-14

9. interdisciplinary

۱۰. مفهوم قدرت نرم (soft power) یا متقاعدکننده که به‌عنوان نقطه مقابل قدرت سخت

مطرح شد (Nye, 2004, p.3)، مبتنی بر مؤلفه‌های زیر است. جذابیت، ترغیب و ایدئولوژی

در مقابل اجبار و بازدارندگی؛ نامحسوس، ادراک‌محور، تصویری و نمادین در مقابل

محسوس و واقعی؛ فرهنگی، ارزشی و سیاسی در مقابل اقتصادی و نظامی؛ خودکنترلی و

همکاری در مقابل کنترل بیرونی؛ اعتبار و وجهه در مقابل اطلاعات و تهدید؛ اجتماعی در

مقابل حکومتی؛ غیرمستقیم و کنترل‌ناشدنی در مقابل مستقیم و تحت کنترل حکومت؛

غیرقصدمند در مقابل قصدمند؛ نسبی و بافت‌محور در مقابل مطلق (Noya, 2006, p.54)

(Fan, 2008, p.151; Gilboa, 2008, p.61).

قدرت نرم دارای دو ویژگی متمایز است که عبارت است از: ظرفیتی برای تولید جذابیت

و اغواگری (اقناع - طراحی از بیرون) و ظرفیتی برای ایجاد ترجیحات (ایدئولوژی - طراحی

از بیرون) (Noya, 2006, p.54). این نوع قدرت فراتر از تأثیرات و زمینه‌های حکومتی، ریشه در فرهنگ، ارزش‌ها، تاریخ، مؤسسات و رفتارها دارد و می‌تواند از سه منبع کلی فرهنگ، ارزش‌های سیاسی و سیاست خارجی پدید آید (نای، ۱۳۸۷، ص ۵۱). از طرف دیگر، قدرت نرم در سیاست خارجی نوین، می‌تواند با دین ترکیب شود و قدرت نرم مذهبی ایجاد کند (Haynes, 2009, pp.296-304; Haynes, 2007, pp.44-55; Thomas, 2005, pp.12, 69, 109-110, 214-216) و عوامل هنجاری نیز با تولید قدرت، بر عملکرد سیاست خارجی تأثیر می‌گذارند (Cortell & Davis, 2000, pp.65-66). هنجارهای بین‌المللی نیز می‌توانند بر سیاست داخلی تأثیر بگذارند. پس مؤسساتی که هنجارهای بین‌المللی تولید می‌کنند و تعاریف هنجاری از مسائل مختلف ارائه می‌دهند، می‌توانند قدرت‌ساز باشند.

11. approach

12. English school of international relations theory

13. constructionism

۱۴. ارتباطات بین‌المللی (international communication) مبتنی بر ارتباط بی‌واسطه، مستقیم، حضوری و چهره‌به‌چهره یک فرد یا گروه با فرهنگ دیگر است و دارای فرایندی کند و آثاری پایدار است.

۱۵. ارتباطات بین‌فرهنگی (intercultural communication) مبتنی بر تصویری از یک فرهنگ که از طریق وسائل ارتباط‌جمعی برای مخاطبان فراگیر از فرهنگ‌های دیگر ارائه می‌شود و دارای بردی وسیع، فرایندی سریع و آثاری گذراست.

۱۶. دیپلماسی نوین (traditional diplomacy, new diplomacy) امکان کاربرد روش‌ها و منابع نرم‌افزاری و ذهنی قدرت در کنار حفظ منابع و ابزارهای قدرت سخت و عینی را از طریق پافشاری بر حق مسلم منافع ملی و حتی کاربرد زور قابل بررسی و امکان‌پذیر ساخته است (بارستون، ۲۰۰۶: فصل ۳ و ۱۲).

۱۷. مؤلفه‌های سیاست دانش‌مدار (noopolitik) عبارت است از توجه به اهمیت بازیگران غیردولتی، برتری قدرت نرم، امکان بازی برد-برد، باخت-باخت، هماهنگی منافع و همکاری، شبکه‌های متحد حیاتی برای امنیت، تقدم منافع مشترک، پایان هدفمند فرایندها، اخلاق‌مداری، رفتار مبتنی بر اهداف مشترک بازیگران، گرایش به اشتراک‌گذاری اطلاعات، توازن مسئولیت‌ها، و قدرت نهفته در بافت جهانی. در نقطه مقابل دولت‌مداری، برتری قدرت سخت، بازی در مجموع صفر، سیستم آنارشیک و مناقشه زیاد، اتحاد مشروط، تقدم

منافع ملی خودی، تلاش بی‌پایان برای منافع، ارزش‌های اساسی غیراخلاقی، رفتارهای مبتنی بر قدرت و تهدید، احتیاط در برابر جریان اطلاعات، توازن پایدار قدرت، و قدرت بی‌بدیل دولت-ملت‌ها؛ مولفه‌های سیاست واقع‌گرایانه (realpolitik) را تشکیل می‌دهند (Arquilla & Ronfeldt, 2009, pp.346-359).

18. tough-minded

19. tender-minded

۲۰. برای نمونه، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: گسترش کمک‌های بشردوستانه و مردمی به کشورهای خارجی (extended hand policy)؛ ایجاد رابطه نزدیک با سازمان‌های غیردولتی (NGO diplomacy)؛ استفاده از پیام‌رسانان معتبر و مستقل (شامل پیام‌رسانی کشور به کشور، اعزام سخنرانان، استفاده از ظرفیت رهبران، مبلغان و طرفداران بومی، تورهای سخنگویان، برنامه سخنگو و کارشناس)؛ طرح سیاست‌ها در نطق‌های عمومی؛ استفاده از ظرفیت چهره‌های میان‌فرهنگی در زدودن کلیشه‌های منفی؛ افزایش گفتگوهای دوجانبه با شهروندان؛ افکارسنجی و بررسی نیازهای مخاطبان هدف؛ حمایت از تلاش‌ها و ایجاد شبکه از افراد علاقه‌مند به انتقال پیام‌های مثبت؛ توزیع پیام‌های مشترک ارزشی بین‌فرهنگی؛ حمایت از تولیدات الکترونیکی؛ استفاده خلاقانه و مؤثر از اینترنت و فناوری اطلاعات (virtual diplomacy)، رسانه‌ها (media diplomacy) و تارنماهای اینترنتی جدید (cyber/ virtual diplomacy- online public diplomacy)؛ ایجاد شبکه روابط متقارن، پایدار و بلندمدت با مقامات عالی‌رتبه و رهبران (network diplomacy)؛ دیپلماسی شناسه ملی (brand diplomacy)؛ تجاری‌سازی نام مکان (place branding)؛ ایجاد مراکز اطلاع‌رسانی عمومی؛ سخن‌پراکنی بین‌المللی و خبرنگارهای خارجی؛ مدیریت اخبار و تنظیم اولویت دستورکار خبری؛ تولیدات سینمایی و تلویزیونی؛ تسهیل روند انتشار اطلاعات؛ اجرای دکترین تبیین سیاست‌ها برای مردم کشورهای خارجی؛ پخش تصاویر زنده و مستقیم ویدئویی از طریق اینترنت؛ نمایش تصویر شهرها به‌عنوان بازیگران کلیدی در مجامع بین‌المللی (city diplomacy) و بازاریابی مکان؛ انتشارات و تولیدات محوری؛ اجرای دوره‌های آموزشی؛ آموزش زبان کشورهای هدف؛ ترویج زبان کشور خود؛ سیاست‌های ارزش‌مدار؛ گفتگوهای میان‌فرهنگی و بین‌ادیانی؛ تقویت مراکز مطبوعات خارجی؛ تأسیس پاتوق‌ها، مراکز حضور و نمایندگی‌ها؛ تأسیس و حمایت از کتابخانه‌ها؛ برنامه‌های تبادل فرهنگی بین‌المللی (exchanges)؛ ایجاد برنامه مطالعات پیرامون کشور خود با همکاری دانشگاه‌های محلی؛ بورسیه دانشجویی و کمک هزینه؛ ورود به مدارس و دانشگاه‌های مناطق

مختلف؛ افزایش بازدیدکنندگان (Visitors)، گردشگران (tourists) و مهاجران بین‌المللی (diaspora diplomacy)؛ ترجمه بهترین آثار و در دسترس کتابخانه‌ها و دانشگاه‌های محلی قرار دادن آن‌ها؛ حمایت از هنرمندان و چهره‌های فرهنگی؛ تولید آثار خلاق فرهنگی - هنری؛ بسترسازی برای ایجاد تولیدات میان فرهنگی.

۲۱. داشتن ۲۱ عضو از علمای بزرگ ۱۸ کشور اسلامی در زمان تأسیس، نشانه‌ای بر اثبات این مدعاست. این کشورها عبارت‌اند از: عربستان سعودی، مصر، اردن، نیجریه، الجزایر، سوریه، عراق، سنگال، یمن، افغانستان، سودان، مغرب، فلسطین، موریتانیا، هند، سریلانکا، سنگاپور و فیلیپین [سند ۱۰].

۲۲. هدف از تأسیس مراکز اسلامی و فرهنگی عبارت است از تنظیم برنامه‌های رابطه العالم الاسلامی در کشور هدف؛ تشکیل اجتماعات مسلمانان برای تبلیغ دین و حل مشکلات؛ تأسیس مساجد و کتابخانه‌ها؛ برگزاری نشست‌ها و هم‌اندیشی‌های اسلامی؛ تنظیم گزارش از وضعیت کشور؛ گسترش آموزش در زمینه علوم اسلامی و زبان عربی؛ برگزاری دوره‌های آموزشی برای دانشمندان، مبلغان و اصحاب رسانه و فرهنگ؛ فعالیت در زمینه اصلاح تصویر اسلام و مسلمانان؛ تنظیم و اعزام کارناوال‌های تبلیغ اسلامی؛ تبادل اطلاعات فرهنگی، دینی امداد رسانی با سازمان‌های دولتی و منطقه‌ای؛ و برگزاری همایش‌ها و سخنرانی‌های اسلامی. دفاتر نمایندگی فرهنگی در خارج از کشور نیز به منظور دعوت و ترویج اسلام به زبان بومی (همراه با آموزش زبان اسلامی / عربی)؛ ایجاد ارتباط میان مسلمانان جهان و رابطه العالم الاسلامی؛ بررسی شرایط زندگی مسلمانان و به‌ویژه رسیدگی به امور نومسلمانان؛ و بسترسازی برای پذیرش حج - به‌ویژه در کشورهایی که پادشاهی عربستان سعودی در آن‌ها بدون سفارت است - تشکیل شده‌اند. گزارش عملکرد این مراکز و نمایندگی‌ها، هر سه سال یک بار تنظیم و برای دبیرخانه ارسال می‌گردد.

۲۳. به‌ویژه برگزاری کنفرانس مقدماتی مطبوعات اسلامی (۱۳۹۹ق / قبرس ترکیه)؛ اولین کنفرانس بین‌المللی رسانه‌های اسلامی (۱۴۰۰ق / اندونزی)؛ اولین کنفرانس تبلیغ اسلامی (۱۴۰۶ق / سیرالئون)؛ همایش تصویر اسلام در رسانه‌های معاصر (۱۴۲۲ق / مکه)؛ نشست رسانه‌ای انجمن بین‌المللی متفکران اسلامی (۱۴۲۷ق / مکه)؛ همایش علمای ربانی... وارثان مسئولیت انبیاء (۱۴۳۱ق / یمن)؛ سمپوزیوم بین‌المللی فقه اقلیت‌ها در پرتو اهداف شریعت (۱۴۳۰ق / مالزی)؛ چاره‌اندیشی برای مشکلات جهان اسلام (۱۴۳۲ق / مکه)؛ دومین همایش بین‌المللی رسانه‌های اسلامی (۱۴۳۳هـ / اندونزی).

۲۴. به‌ویژه برگزاری همایش گفتگوی بین فرهنگ‌ها و تمدن‌ها: اهداف و زمینه‌ها (۱۴۲۵ق.)؛ هم‌اندیشی برنامه علوم اسلامی (۱۴۲۶ه.)؛ هم‌اندیشی گفتمان اسلامی و مسائل عصر حاضر (۱۴۲۸ق.)؛ هم‌اندیشی معرفی اسلام در کشورهای غیراسلامی (۱۴۲۹ق.)؛ هم‌اندیشی چالش‌های رسانه‌ای عصر جهانی شدن (۱۴۳۱ق.)؛ هم‌اندیشی تبلیغ اسلامی... حال و آینده (۱۴۳۲ق.).

۲۵. شامل برگزاری هم‌اندیشی‌های مکه (۱۴۲۹ق. مکه)؛ اسپانیا (۱۴۲۹ق. مادرید)؛ اتریش (۱۴۳۰ق. وین)؛ و سوییس (۱۴۳۰ق. ژنو).

۲۶. به‌ویژه در موضوعات تروریسم و جنایات رژیم اشغالگر قدس، تصویرسازی از اسلام راستین در مقابل اهانت به اسلام و پیامبر(ص)، و ترسیم اوضاع جهان اسلام و جامعه جهانی در طول سال‌های ۱۴۳۳-۱۴۲۴ق.

۲۷. کتاب ماه «دعوة الحق»، مجله «المجمع الفقهي»، مجله «الاعجاز»، ماهنامه علمی- فرهنگی «الرابطه»، ویژه‌نامه موسم حج «الرابطه»، ماهنامه «الاعانه»، مجله «ینایع الخیر»، سالنامه «مرشد الخیر»، جریده «العالم الاسلامی»، مجله «المسجد»، مجله «هدی القرآن»، و سالنامه «الهدایه» به زبان عربی؛ ماهنامه علمی- فرهنگی «The Journal»، و فصلنامه «بولتین» به زبان انگلیسی [سند ۴، سند ۱۱ و سند LV- LIV].

۲۸. تلویزیون بین‌المللی «Huda» و «Islam Channel» به زبان انگلیسی، «Peace» به زبان‌های انگلیسی و اردو، و «اهل القرآن» به زبان عربی.

29. integrated theory

۳۰. monistic- emancipatory theory : به‌عنوان جایگزین الگوواره‌های لیبرالیستی و سوسیالیستی.

۳۱. مانند مساجد، نمازخانه‌ها، دانشکده‌ها، مدارس، مؤسسات تبلیغی- دینی، مراکز همکاری رسانه‌ای، مراکز اسلامی- فرهنگی، مراکز فرهنگی مبتنی بر زبان و فرهنگ عربی، مراکز هدایت و ارشاد نومسلمانان، پایگاه‌ها و انجمن‌های دائمی برای نومسلمانان، مراکز توسعه خدمات عمومی، یتیم‌خانه‌ها، مراکز بهداشتی و درمانی، مجتمع مسکونی، طرح‌های آبیاری، اردوگاه‌های امدادی، دفاتر نمایندگی و....

۳۲. پراکندگی جغرافیایی مسلمانان به‌صورت زیر است:

- ۲۴/۱٪ جمعیت منطقه آسیا و اقیانوسیه با ۶۱ کشور (۶۱/۹٪ مسلمانان جهان) به ترتیب جمعیت در کشورهای اندونزی، پاکستان، هند، بنگلادش، ایران، ترکیه، افغانستان، آذربایجان، چین و مالزی.
  - ۹۱/۲٪ جمعیت منطقه خاورمیانه و آفریقای شمالی با ۲۰ کشور (۲۰/۱٪ مسلمانان جهان) به ترتیب جمعیت در کشورهای مصر، الجزایر، مراکش، عراق، سودان، عربستان سعودی، یمن، سوریه، تونس، لیبی، اردن.
  - ۳۰/۱٪ جمعیت منطقه آفریقای زیر صحرا با ۵۰ کشور (۱۵/۳٪ مسلمانان جهان) به ترتیب جمعیت در کشورهای نیجریه، اتیوپی، نیجر، تانزانیا، مالی، سنگال، بورکینافاسو، سومالی، گینه و ساحل عاج.
  - ۵/۲٪ جمعیت قاره اروپا با ۵۰ کشور (۲/۴٪ مسلمانان جهان) به ترتیب جمعیت در کشورهای روسیه، آلمان، فرانسه، آلبانی، کوزوو، انگلستان، بوسنی و هرزگوین، هلند، بلغارستان و جمهوری مقدونیه.
  - ۰/۵٪ جمعیت قاره آمریکا با ۵۱ کشور (۰/۳٪ مسلمانان جهان) به ترتیب جمعیت در کشورهای ایالات متحده، آرژانتین، کانادا، برزیل، مکزیک، ونزوئلا، سورینام، ویتنام، ترینیداد و توباگو، گویان، پاناما [سند ۱۱].
۳۳. مانند بعد زمان در دیپلماسی عمومی مطابق با مدل لئونارد (۲۰۰۲) و گنش و ملیسن (۲۰۰۵)؛ بعد مسیر در دیپلماسی عمومی مطابق با الگوی بوش-جانسر و فلورین (۲۰۰۷)؛ بعد هدف در دیپلماسی عمومی مطابق با الگوی وانگ (۲۰۰۶)؛ بعد دامنه در دیپلماسی عمومی مطابق با مدل آنهولت (۲۰۰۷)؛ ابعاد بافت، هدف عینی، و قدرت دیپلماسی عمومی مطابق با مدل ژوندی (۲۰۰۸)؛ عناصر دیپلماسی عمومی شامل پیوستار شنیدن/ تسهیل ارتباط/ شبکه‌سازی و ایجاد روابط بلندمدت/ تبادل فرهنگی/ دیپلماسی فرهنگی/ خبرپراکنی/ گفتن (پیام‌رسانی مستقیم) مطابق با مدل فیشر (۲۰۰۹)؛ ابزارهای دیپلماسی عمومی شامل ابزارهای با کنترل زیاد، محدود، و بسیار کم مطابق با مدل تایدمن (۲۰۰۵)؛ عوامل دیپلماسی عمومی شامل هدف، جهت، مسیر، ضوابط اخلاقی مطابق با مدل یون (۲۰۰۵).

کتابنامه

- آشنا، حسام‌الدین (۱۳۸۴)، «دیپلماسی عمومی: فرهنگ و ارتباطات در خدمت سیاست خارجی»، در کتاب آمریکا (۶)، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات ابرار معاصر.
- باهنر، ناصر (۱۳۸۷)، رسانه‌ها و دین: از رسانه‌های سنتی اسلامی تا تلویزیون، تهران: مرکز تحقیقات صدا و سیما ج.۱. ایران.
- بیگزاده، ابراهیم (۱۳۸۹)، حقوق سازمان‌های بین‌المللی، تهران: مجد.
- خبیری، بابک (۱۳۷۸)، «گفتمان سازنده‌گرایی در روابط بین‌الملل»، در مجموعه مقالات گفتمان و تحلیل گفتمانی، محمدرضا تاجیک، تهران: فرهنگ گفتمان.
- ریوز، جولی (۱۳۸۷)، فرهنگ و روابط بین‌الملل، محسن بیات، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- زمانی، سیدقاسم (۱۳۸۸)، حقوق سازمان‌های بین‌المللی، تهران: شهر دانش.
- سمتی، مهدی (۱۳۸۸)، مرزهای نو در ارتباطات بین‌الملل، حسن بشیر و همکاران، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۳)، تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل، تهران: سمت.
- موسی‌زاده، رضا (۱۳۸۹)، سازمان‌های بین‌المللی، تهران: میزان.
- مولانا، حمید (۱۳۸۴)، اطلاعات و ارتباطات جهانی، اسدالله آزاد، محمد حسن‌زاده، مریم اخوتی، تهران: کتابدار.
- مولانا، حمید (۱۳۸۷)، اطلاعات عالمگیر و ارتباطات جهانی، محمدحسین برنجیان، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره).
- نای، جوزف (۱۳۸۷)، قدرت نرم، سید محسن روحانی، مهدی ذوالفقاری، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- هینس، جف (۱۳۸۱)، دین، جهانی شدن و فرهنگ سیاسی در جهان سوم، ارژنگ کیانی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

Arquilla, John & Ronfeldt, David (2009), "Noopolitik: A New Paradigm for Public Diplomacy" (29) In: Snow, Nancy, Taylor, Philip M. (eds.), 2009, Routledge Handbook of Public Diplomacy, New York: Routledge, pp.346-360.

- Cortell, Andrew P., Davis, James W. (2000), "Understanding the Impact of International Norms: A Research Agenda", *International Studies Review*, Vol. 2, No.1, pp.65-87.
- Fan, Ying (2008), "Soft Power: Power of Attraction or Confusion", *Place Branding and Public Diplomacy*, Vol. 4, No. 2, P. 147-158.
- Ferguson, Niall (2004), *Empire*, London: Penguin Books.
- Fox, Jonathan (2001), "Religion as an Overlooked Element of International Relations", *International Studies Review*, Vol3, No.3, P. 53-73.
- Fox, Jonathan, Sandler, Shmuel (2004), *Bringing Religion into International Affairs*, New York, Palgrave Macmillan.
- Gaja, Giorgio (2003), "First Report on Responsibility of International Organizations", *International Law Commission* (Fifty-fifth session), Available at:
http://untreaty.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_532.pdf
- Gilboa, E. (2008), "Searching for a Theory of Public Diplomacy", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, pp.55-77. Available at:
<http://ann.sagepub.com/content/616/1/55.full.pdf+html>
- Gonesh, Ashvin, Melissen, Jan (2005), "Public Diplomacy: Improving Practice", *Clingendael Diplomatic Papers*, Available at:
http://www.clingendael.nl/publications/2005/20051000_cdsp_paper_diplomacy_5_gonesh_melissen.pdf
- Haynes, Jeffrey (2007a), *An Introduction to International Relations and Religion*, England, Pearson Longman, Essex.
- Id. (2007b), "Religion, 'soft power' and foreign policy making in the USA, India and Iran", London: Metropolitan University, Available at:
http://turin.sgir.eu/uploads/Haynes-haynes_stair_paper_13_august_2007.pdf
- Haynes, Jeffrey (2009), "Religion and foreign policy", in Jeffrey Haynes (ed.), *Routledge Handbook of Religion and Politics*, London-New York, Routledge, pp.293-307.
- "ICJ (International Court of Justice) Reports", (1992), Available at:
<http://www.icj-cij.org/docket/files/80/6795.pdf>
- Kemming, Jan Dirk (2009), "Nation Brand Management in Political Contexts: Public Diplomacy for Turkey S. EU Accession", Ph.D. Dissertation, Justus-Liebig-Universität Giessen (JLU), Available at:
http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2009/7248/pdf/KemmingJan_2009_09_18.pdf
- Muller, Alexander Samuel (1995), *International Organizations and their Host States, Aspects of their Legal Relationship*, Kluwer.

- Noya, Javier (2006), "The United States and Europe: Convergence or Divergence in Public Diplomacy", In: Noya, Javier (ed.), the Present and Future of Public Diplomacy: A European Perspective. *The 2006 Madrid Conference on Public Diplomacy*. Available at:
http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/ebc7338045e54b8a95f2fd762a2d4af9/WP29-2006_Noya_Public_Diplomacy_Europe.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ebc7338045e54b8a95f2fd762a2d4af9
- Nye, Jr. Joseph S. (2004), "Soft Power: The Means to Success in World Politics", New York: Public Affairs.
- Plujim, Rogier van der, Melissen, Jan (2007), "City Diplomacy: The Expanding Role of Cities in International Politics", *Netherlands Institute of International Relations Clingendael*, Available at:
http://www.clingendael.nl/publications/2007/20070400_cdsp_paper_pluim.pdf
- Signitzer, Benno H, Coombs, Timothy (1992), "Public Relations and Public Diplomacy: Conceptual Divergences", *Public Relations Review*, Vol. 18, No.2. Available at: <http://boe.ca.gov/pdf/pub18.pdf>
- Skubiszewski, Krzysztof (1989), "Implied Powers of International Organizations", In: Dinstein, Y. (ed.), *International Law at a time of Perplexity*, Kluwer.
- Thomas, Scott M. (2005), *The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations*, New York, Palgrave Macmillan.
- YILC: Yearbook of the International Law Commission (1989), Part II. Available at:
[http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1989_v2_p2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1989_v2_p2_e.pdf)

سند ۱. نشانی بازیابی اینترنتی:

<http://www.themwl.org/Profile/default.aspx?l=AR>

سند ۲. الراضی، سمیر جمیل، ۱۴۳۱هـ.، "ملوک المملكة العربية السعودية الكرام و دعم الرابطة"، رابطة العالم الاسلامی. نشانی بازیابی اینترنتی:

<http://www.world-dialogue.org/mwl50years/M50-6-1.pdf>

سند ۳. الامانة العامة، "رابطة العالم الاسلامی: خمسون عاما في خدمة الاسلام و المسلمين"، الادارة العامة للمؤتمرات و المنظمات (فايل الكترونيك).

سند ٤. باشا، عدنان خليل، ١٤٣١هـ. "هيئات الرابطة و مؤسساتها: الواقع و المامول"، رابطة العالم الاسلامي. نشانی بازيابی اينترنتی:

<http://www.world-dialogue.org/mwl50years/M50-1-2.pdf>

سند ٥. الامانة العامة، ١٤٣١هـ. "ملوك و شخصيات فى تاريخ رابطة العالم الاسلامي"، الادارة العامة للمؤتمرات و المنظمات (فايل الكترونيك).

سند ٦. العبد الجبار، عبدالحميد بن عبدالرحمن، ١٤٣١هـ. "رابطة العالم الإسلامى و دورها فى التعريف بالحضارة الاسلامية"، رابطة العالم الاسلامي. نشانی بازيابی اينترنتی:

<http://www.world-dialogue.org/mwl50years/M50-4-1.pdf>

سند ٧. الامانة العامة، ١٤٢٥هـ. "رابطة العالم الاسلامي: حقائق و الارقام"، رابطة العالم الاسلامي.

نشانی بازيابی اينترنتی:

<http://www.themwl.org/Publications/default.aspx?d=1&cid=20&cidi=121&l=AR>

سند ٨. العبودى، محمد بن ناصر، ١٤٢٨ق.، "رابطة العالم الإسلامى: احدى القنوات السعودية لمساعدة المسلمين"، رابطة العالم الاسلامي. نشانی بازيابی اينترنتی:

<http://www.themwl.org/Publications/default.aspx?d=1&cid=20&cidi=294&l=AR>

سند ٩. السقا امينى، محمد صفوت (الامين العام المساعد للرابطة العالم الاسلامى السابق)، "مجالس الرابطة: اهدافها- انجازاتها؛ دراسة تحليلية"، رابطة العالم الاسلامي. نشانی بازيابی اينترنتی:

<http://www.world-dialogue.org/mwl50years/M50-1-1.pdf>

سند ١٠. درگاه (پرتال) رابطة العالم الاسلامي. نشانی بازيابی اينترنتی:

[/http://www.themwl.org](http://www.themwl.org)

- I. <http://www.themwl.org/Profile/default.aspx?l=AR#cred>
- II. <http://www.themwl.org/Profile/default.aspx?l=AR#amana>
- III. <http://www.themwl.org/Profile/default.aspx?l=AR#rise>

- IV. <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=334&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=273&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Bodies/Decisions/default.aspx?d=1&did=73&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=272&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=271&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=270&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=269&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=268&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=299&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=298&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=297&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?d=1&cid=23&bid=11&ds=4&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=296&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?d=1&cid=25&bid=11&ds=4&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?d=1&cid=26&bid=11&ds=4&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=300&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=295&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Common/Forms/Print.aspx?FID=DEC&Print=1&Redirect=294&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?d=1&cid=30&bid=11&ds=4&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?d=1&cid=31&bid=11&ds=4&l=AR>
- <http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?d=1&cid=32&bid=11&ds=4&l=AR>

- V. <http://www.themwl.org/Profile/default.aspx?l=AR#comm>
- VI. <http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=78&bid=12>
- VII. <http://www.themwl.org/Offices/default.aspx?l=AR&cat=4>
<http://www.themwl.org/Offices/default.aspx?l=AR&cat=3>
<http://www.themwl.org/Offices/default.aspx?l=AR&cat=8>
<http://www.themwl.org/Bodies/Education/Institutes/default.aspx?l=AR>
- VIII. <http://www.themwl.org/Offices/default.aspx?l=AR&cat=7>
<http://www.themwl.org/Bodies/default.aspx?l=Ar>
- IX. <http://www.themwl.org/Bodies/Education/Institutes/default.aspx?l=AR>
- X. <http://www.themwl.org/Bodies/Decisions/default.aspx?d=1&did=39&l=AR>
<http://www.themwl.org/Bodies/Decisions/default.aspx?d=1&did=33&l=AR>
<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=3&bid=10>
<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=2&bid=10>
<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=1&bid=10>
- XI. <http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&bid=23>

XII. <http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&bid=24>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=125&bid=24>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=120&bid=24>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=110&bid=24>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=107&bid=24>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=106&bid=24>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=80&bid=24>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=79&bid=24>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=59&bid=24>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=58&bid=24>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=57&bid=24>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=56&bid=24>

XIII. <http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=108&bid=34>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=109&bid=34>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=117&bid=34>

<http://www.themwl.org/Bodies/Conferences/default.aspx?l=AR&cid=118&bid=34>

XIV. <http://www.themwl.org/PressReleases/default.aspx?l=AR>
<http://www.themwl.org/PressReleases/default.aspx?ct=1&cid=20&l=AR>
<http://www.themwl.org/PressReleases/default.aspx?ct=1&cid=19&l=AR>
<http://www.themwl.org/PressReleases/default.aspx?ct=1&cid=18&l=AR>
<http://www.themwl.org/PressReleases/default.aspx?ct=1&cid=17&l=AR>
<http://www.themwl.org/PressReleases/default.aspx?ct=1&cid=16&l=AR>
<http://www.themwl.org/PressReleases/default.aspx?ct=1&cid=15&l=AR>
<http://www.themwl.org/PressReleases/default.aspx?ct=1&cid=14&l=AR>
<http://www.themwl.org/PressReleases/default.aspx?ct=1&cid=13&l=AR>
<http://www.themwl.org/PressReleases/default.aspx?ct=1&cid=11&l=AR>
<http://www.themwl.org/PressReleases/default.aspx?ct=1&cid=1&l=AR>

XV. <http://www.themwl.org/Fatwa/default.aspx?l=AR>

سند ۱۱. نشانی بازیابی اینترنتی:

<http://pewforum.org/newassets/images/reports/Muslimpopulation/Muslimpopulation.pdf>